

ره یافت

قوم باستان شناسی روستای ناو و دره اسپریز و الگوهای کوچ فصلی در محدوده سد داریان، منطقه هورامان

ساکنان سیروان

نداطهرانی
قوم باستان شناس

در این مقاله به بررسی داده‌های قوم باستان شناسی منطقه هورامان، در مسیر کاوش‌های باستان شناسی محدوده سد داریان شامل ارتفاعات دو سوی رودخانه سیروان از اطراف روستای هجیج (هور گلوان) و در ادامه دره پردی ملا میدان اسپریز و روستای ناو تا اطراف هوار سراجگاه می‌پردازیم.

منطقه هورامان سرزمینی کوهستانی در غرب ایران است که بین استان‌های کردستان و کرمانشاه قرار دارد. در سال ۱۴۰۰ خورشیدی منظر فرهنگی اورامان به عنوان بیست و ششمین اثر ایرانی در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسید. - سردبیر

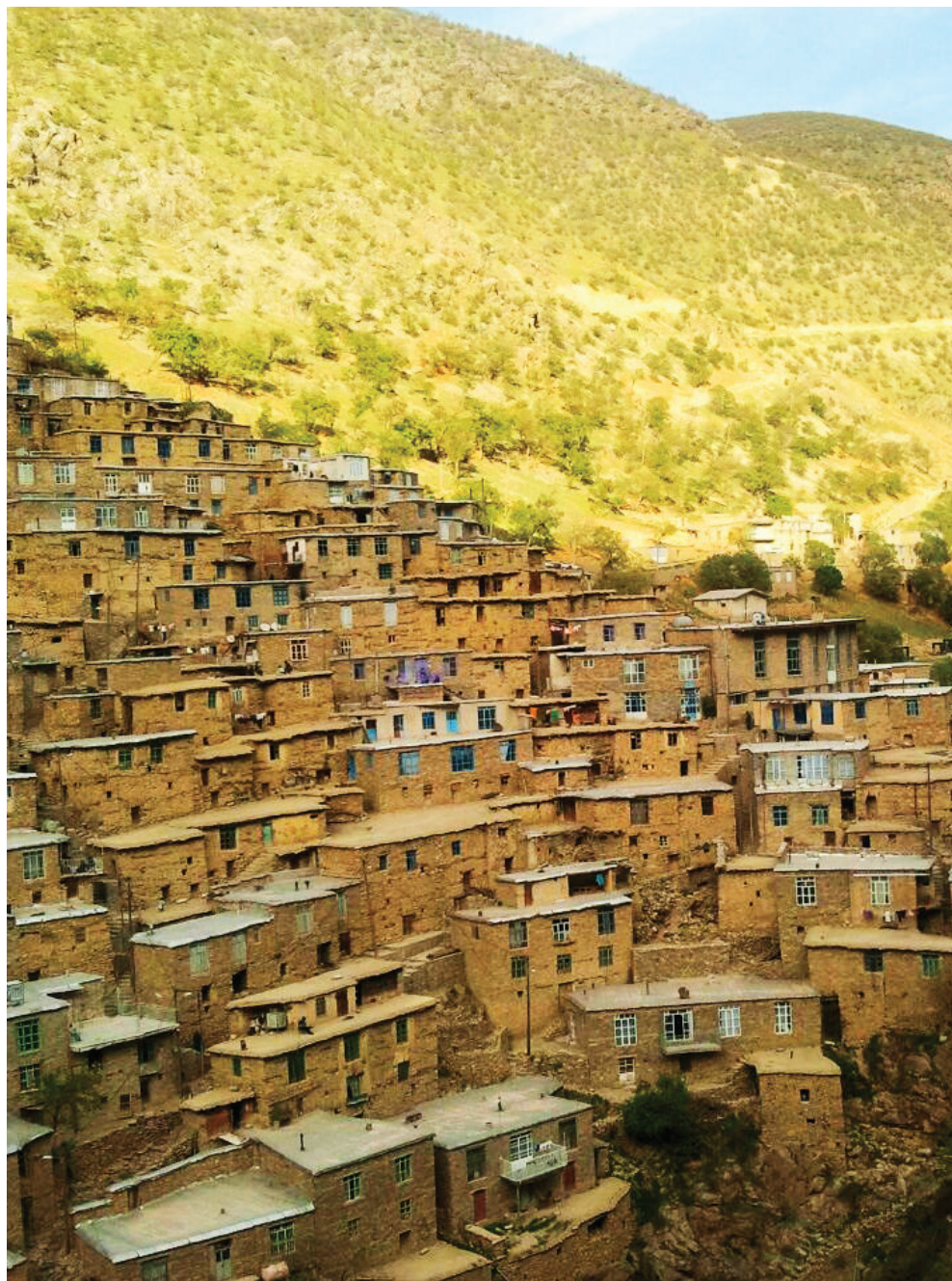
مهم‌ترین هدف قوم باستان شناس درک گذشته از راه مشاهده جوامع سنتی امروز است. در رشته قوم باستان شناسی، باستان شناسان از تئوری‌های انسان‌شناختی، در مطالعه الگوی زندگی جوامع سنتی بهره می‌برند. در بررسی و کاوش‌های باستان‌شناختی محدوده سد داریان از دوره مس و سنگ میانی و جدید، دوره مفرغ، دوره آهن، دوره‌های تاریخی و اسلامی بقایای سکونت و اتراق‌های فصلی یافت شد که تداوم نوعی زندگی کوچ‌نشینی تا به امروز را نشان می‌دهد.

تغییر سریع نحوه زندگی ساکنان به دلایل مختلف، ضرورت مطالعات قوم باستان شناسی این منطقه را پررنگ‌تر می‌کند. از مهم‌ترین دلایل می‌توان به مشکلات معیشتی، تغییرات اقلیمی، تغییرات سریع اکوسیستم منطقه به خاطر احداث سد که بخشی از اراضی را از بین برد و مسیر کوچ و راه‌های رسیدن به چراگاه‌ها را مسدود کرد که همگی به تسریع در زندگی یکجانشینی منجر شد.

اساس معیشت ساکنان بر شیوه تولیدات دامداری و باغداری است و در گذشته کشاورزی نیز برایشان بسیار اهمیت داشته است. اما زندگی آن‌ها بیش از باغداری وابسته به دام‌هایشان است به همین خاطر کوچ و یافتن محلی مناسب برای چرای دام‌هایشان از مهم‌ترین دلایل کوچ ساکنان این منطقه به شمار می‌آید.

برنامه کوچ به شکلی طرح‌ریزی می‌شود که برای هر یک از خانوارها کمترین خسارت و تلفات را داشته باشد. مسیر حرکت، محل استقرار در سکونتگاه‌های زمستانه، تابستانه و محل اتراق‌های هر خانوار به طور دقیق مشخص می‌گردد.

کوچ ساکنان منطقه در دو محیط فصلی و متفاوت به نام مراتع تابستانی (بیلاق) معروف به هوار و مراتع زمستانی یا گرمسیری (قشلاق) انجام می‌شود. قلمروی تابستانه و زمستانه آن‌ها در طول تاریخ همواره متغیر بوده است. با توجه به محدوده جغرافیایی و حوزه‌های بیلاقی و قشلاقی حداکثر مسافت بین دو منطقه بیلاقی و قشلاقی حدود ۴۵ کیلومتر و کوتاه‌ترین مسیر کوچ نزدیک به ۱۵ کیلومتر است. اما امروزه کوچ‌های دو ساعته یا یک روزه نیز دیده می‌شود.

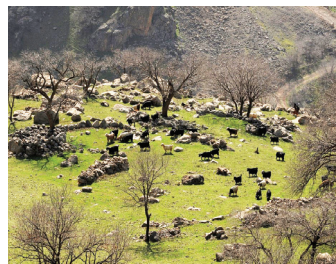
نمای عمومی روستای ناو، عکس: ناشناس

ساکنان در هوار (منطقه ییلاقی) بیشتر در کپرهای چوبی و یا سنگی اقامت دارند. کپر با دیوارهای سنگی خشکه چین به ارتفاع بیش از یک متر و سقف آن با شاخه درختان پوشانده می‌شود. این نوع سازه در کاوش محوطه «برده مار» شناسایی شده است. ساکنان منطقه از پناهگاه‌های صخره‌ای به عنوان آغل استفاده می‌کردند. اما در گذشته از غارها و پناهگاه‌ها به عنوان اتراق‌های فصلی نیز استفاده می‌شده است. مانند غار «مرو سوچری» و «پناهگاه برو مرا».

ساخت کپر‌ها و خانه‌ها بنا به موقعیت مالی مالک بسیار متفاوت بوده است که در این میان می‌توان به نحوه ساخت خانه‌ای اشاره کرد که در هوار گلوان بسیار زیبا و متفاوت‌تر از سازه‌های دیگر است. در حال حاضر این هوار به خاطر ساخت سد داریان به زیر آب رفته است.

در روستا (منطقه قشلاقی) خانه را از سنگ‌های خشکه چین به همراه اتاق‌های تودرتو در چندین طبقه ساخته می‌شود. شرایط اقلیمی و کمبود زمین باعث شده است که خانه‌ها به صورت پله‌وار روی هم قرار گیرند. ساکنان این روستا خانه‌های خود را در شیب تند کوه ساخته‌اند به گونه‌ای که بام هر خانه، حیاط خانه دیگری است. تمامی روستاهای منطقه هوارمان به همین شیوه ساخته شده است این نوع سازه به معماری سنتی پله‌ای معروف است.

تحرك و جابه‌جایی فصلی ساکنان نیازمند ابزار و وسایلی است که سبک‌وزن و قابل حمل و تا آنجا که ممکن است دست‌ساخته‌های خودشان باشد. مانند ظرف کندوی عسل، ملار (سه پایه چوبی که مشک دوغ را به آن آویخته و با تکان تکان دادن آن دوغ درست می‌کنند)، انواع مشک‌ها و... ساکنان

▲ یکی از چراگاه‌های روستای ناو
عکس: ندا طهرانی

این پژوهش قوم‌باستان‌شناختی از طریق مصاحبه با ساکنان منطقه و بررسی میدانی، اطلاعاتی درباره سکونتگاه‌های امروزی، نحوه کوچ، الگوهای استفاده از مراتع و پناهگاه‌های طبیعی مورد استفاده ساکنان روستای ناو گردآوری شد.

▼ کپر هوار گادول از نمای بالا
عکس: مختار ابراهیمی

▶ پناهگاه هوار گادول، آغل محصور با دیوار سنگ‌چین، عکس: ندا طهرانی

▲ کپر هوار سراجگاه، عکس: ندا طهرانی

همچنین برخی از وسایل زندگی را با خود حمل نمی‌کنند و به صورت ثابت در گوشه‌ای داخل یا خارج از محل سکونت در هوار نگهداری می‌کنند. مانند انواع اجاق، هاون سنگی، بام غلطان، سنگ ساب و...

اواسط اسفند ماه هر سال تعدادی از ساکنان روستا، در واقع از هر خانواده دو یا سه نفر شامل دو مرد و یک زن از روستای ناو به سمت مجموعه پناهگاه‌های «برو مرا»، «مرو هناری» و «مرو شیخ» حرکت کرده و در آنجا شرایط را برای مستقر شدن دیگر خانوارها فراهم می‌کردند. در اوایل فروردین بقیه خانوارها در همین مکان به آن‌ها می‌پیوستند و سپس همگی به سمت هوار دلو مرگی (دشت مسجد) حرکت می‌کردند و در این هوار توقف کوتاهی داشتند. از طریق دره دروهانه کلا به سمت هوار اصلی حرکت می‌کردند. مسیر کوچ از گردنه «مله کلان» به «شغل قالاوا» و در نهایت به «هوار اصلی مریاو» می‌رسیدند و تا اوایل تابستان حدود دو تا سه ماه آنجا ساکن می‌شدند. این کوچ از مجموعه «هوار برو مرا» تا مریاو یک روز به طول می‌انجامید.

در اواخر بهار (خرداد ماه) ساکنان هوار مریاو از مسیر قبلی به هوار «برو مرا» به کنار رود سیروان بازمی‌گشتند. در این محل دو گروه تقسیم می‌شدند: یک گروه از طریق راه خاکی در امتداد رود سیروان و گردنه اسپریز به سمت هوارهای دشت قلبی حد فاصل روستاهای «زوم» و «دله مرز» می‌رفتند. این هوارها شامل «تایله»، «زوهور»، «کل بر غولا» و «هرسه بیه» است که هوار هرسه بیه مرتفع‌ترین هوار بوده که در مرداد در این هوار ساکن می‌شدند. به دلیل مرتفع بودن هوار مذکور ساکنان به آب دسترسی نداشتند و با ذوب کردن برف، آب مورد نیاز خود و دام را فراهم می‌کردند. ساکنان این هوار از اوایل شهریور به سمت پل «پردی ملا» بازمی‌گشتند و در شرق «اسپریز قدیم» در محل «برده مار» در نزدیکی رود سیروان در منطقه دگاکن و در محلی به نام «گمه شر» مستقر می‌شدند. با شروع اولین بارندگی‌ها پاییزی ساکنان گمه شر به روستای ناو بازمی‌گشتند.

گروه دوم به طرف روستا ناو و از آنجا به سمت هوار «پیر صفا» و به مدت یک ماه در این هوار مستقر می‌شدند و پس از آن به هوار «فیرسانه» و سپس در هوار «سراجگاه» به مدت دو ماه ساکن می‌شدند. از روستای ناو تا هوار فیرسانه دو ساعت و نیم تا سه ساعت در راه بودند و در هوار یک ماه تا یک ماه و نیم مستقر می‌شدند و در اواسط مهرماه به روستای ناو بازمی‌گشتند. در نهایت هر دو گروه زمان شروع بارندگی در فصل پاییز در روستای ناو

تحرك و جابه‌جایی فصلی ساکنان نیازمند ابزار و وسایلی است که سبک‌وزن و قابل حمل و تا آنجا که ممکن است دست‌ساخته‌های خودشان باشد. مانند ظرف کندوی عسل، ملار (سه‌پایه چوبی که مشک دوغ را به آن آویخته و با تکان‌تکان دادن آن دوغ درست می‌کنند)، انواع مشک‌ها و... ساکنان همچنین برخی از وسایل زندگی را با خود حمل نمی‌کنند و به صورت ثابت در گوشه‌ای داخل یا خارج از محل سکونت در هوار نگهداری می‌کنند. مانند انواع اجاق، هاون سنگی، بام غلطان، سنگ ساب و...

در اواخر بهار (خرداد ماه) ساکنان هوار مریاو از مسیر قبلی به هوار «برو مرا» به کنار رود سیروان بازمی‌گشتند. در این محل دو گروه تقسیم می‌شدند: یک گروه از طریق راه خاکی در امتداد رود سیروان و گردنه اسپریز به سمت هوارهای دشت قلبی حد فاصل روستاهای «زوم» و «دله مرز» می‌رفتند. گروه دوم به طرف روستا ناو و از آنجا به سمت هوار «پیر صفا» و به مدت یک ماه در این هوار مستقر می‌شدند و پس از آن به هوار «فیرسانه» و سپس در هوار «سراجگاه» به مدت دو ماه ساکن می‌شدند.

▼ سکونتگاه‌های سنگی خشکه‌چین در هوار سراجگاه، عکس: ندا طهرانی

(سکونتگاه زمستانه) ساکن می‌شدند. اما امروزه مسیر کوچ ساکنان روستای ناو مستقیم از روستای ناو تا هوار سراجگاه را شامل می‌شود. به طور کلی پژوهش‌های قوم‌باستان‌شناسی محوطه‌های بررسی شده در مسیر محوطه‌هایی که مورد بررسی و کاوش‌های باستان‌شناسی قرار گرفته‌است، انجام شد. وجود سنگ‌های خشکه‌چین، اجاق، بقایای جانوری و سفال‌های یافت شده از دوره‌های مختلف در کاوش‌ها نشان می‌دهد کوچ‌نشینان منطقه در گذشته از همین مسیرها، مراتع، سکونتگاه‌ها و اتراق‌های فصلی استفاده می‌کردند. طول مسافت کوچ در دوره‌های مختلف به مرور کوتاه‌تر شده است. مثلاً به دلیل سدسازی، ساکنان روستای ناو دیگر نمی‌توانند از مراتع منطقه اسپریز استفاده کنند. دامداران برای یافتن چراگاه‌های مناسب با توجه به نوع فصل در هوارهای مختلف اقامت‌های کوتاه مدت داشته و نحوه حرکت آن‌ها به صورت عمودی از ارتفاعات به سمت دره‌ها و بالعکس بوده است و در نتیجه بیشتر روزهای سال را در کوچ به سر می‌بردند. بقایای جانوری نشان می‌دهد اقتصاد معیشتی مردم منطقه از گذشته تاکنون بر پایه دامپروری بوده و مردمان ساکن در این منطقه در گذشته از بز کوهی، میش وحشی و امروزه از بز، گوسفند و گاو به عنوان منبع اصلی معیشتی بهره‌برداری می‌کنند. در بررسی‌ها، تداوم ساخت استقرارگاه‌های سنگی دایره‌ای و مستطیل شکل خشکه‌چین مشاهده شد و این الگوی ساخت تغییر چندانی نسبت به گذشته نداشته است.

▶ هاون دستی هوار سراجگاه، عکس: ندا طهرانی

▶ نمای بیرونی خانه، روستای ناو
عکس: ندا طهرانی

اجاق مخصوص پخت نان و غذا
عکس: ندا طهرانی ▼

نظرسنجی‌ها و ارزیابی‌ها درباره‌ی گله‌داری و دامپروری و همچنین مطالعه درباره‌ی ارتباط میان مکان‌ها و فاصله آن‌ها با انواع سکونتگاه‌ها، چشم‌اندازی را برای باستان‌شناسان درباره‌ی زندگی نیمه‌یکجانشینی، سکونتگاه‌های فصلی ساکنان، الگوی استفاده از مراتع، منابع آب و شیوه‌ی دامداری فراهم می‌آورد که در آینده با استفاده از دیگر روش‌ها مانند مطالعات جانورباستان‌شناسی، گیاه‌باستان‌شناسی و... اطلاعات دقیق‌تری درباره‌ی نحوه‌ی زندگی آن‌ها به دست آوریم.